

A magyar nyelvemlékek

Nyelvemléknek nevezzük a nyelv régebbi állapotát tükröző és a későbbi korokig fennmaradt írásbeli megnyilatkozásokat. A nyelvemlékek által nyomon követhető egy nyelv hangzásának változása, a szókincs bővülésének menete, a jelentések, a szövegformák bővülése.

A magyar nyelv történetét e szempont alapján két nagy korszakra oszthatjuk: *nyelvemléktelen kor* (X. századig), *nyelvemlékes kor* (az ómagyar kortól kezdődően). A rokonnyelvek közül a magyar nyelvemlékek a legkorábbiak. A honfoglaló magyarok írása türk eredetű volt (*rovásírás*). Fapálcákba vésték jobbról balra. Még a XVII. században is használták a pásztornépek. A latin betűs írást az egyház és a hatóságok kezdték el használni.

A X. századtól kezdődően az alábbi nyelvemléktípusokat különböztetjük meg:

- **Szórványemlékek:** Idegen nyelvű szövegbe ágyazott magyar nyelvi elemek, többnyire magyar tulajdonnevek. Az első ún. külföldi szórványemlék **Bíborbanszületett Konsztantin A birodalom kormányzásáról** című görög nyelvű műve. Ebben található például az alábbi tulajdonnevek: *Etelköz, Álmos, Árpád, Tisza*. A hazai szórványemlékek közül a legismertebb az 1055-ből fennmaradt **Tihanyi Alapítólevél** egy magyar mondata: *feheruuaru rea meneh hodu utu rea*. Ez a legelső ismert magyarul leírt mondat(rész).

- **Kézírtos szövegemlékek:** a XV. századig öt latin nyelvű kódexben maradtak meg a hosszabb-rövidebb szókapcsolatok.

- **Összefüggő szövegemlékek**

Az első magyar összefüggő szövegemlékünk a **Halotti Beszéd és Könyörgés**. Az 1192-1195 közötti időből maradt ránk kéziratban a Pray-kódexben. A kódexet Pray György történetíróról nevezték el, aki 1770-ben fedezte fel és ismertette a nyelvemléket.

A Halotti beszéd és könyörgés egyházi jellegű, kéziratos, prózai szöveg. Áll egy 26 soros temetési beszédből, valamint egy 6 soros könyörgésből. Az eredeti latin nyelvű, tehát a Halotti beszéd és könyörgés egy fordítás, melynek eredetije is megtalálható a kódexben. Ez egy vendégszöveg, hiszen egyedüli magyar szöveggként van jelen a kódexben. Ez az első összefüggő nyelvemléke nemcsak a magyar, de a finnugor nyelveknek is. Emiatt óriási jelentőségű. A beszéd szabadabb fordítású, míg a könyörgés szószerinti. Ma az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik a kódexet. Stílusa a korhoz képest könnyed, jól szerkesztett, világos kifejezőmódú.

Megmutatja az ómagyar nyelv 1200 körüli állapotát:

- A magánhangzó-rendszer szerves részét képezték a diftongusok (=kettős hangzók) pl.: tiü, miü
- Még nem fejeződött be a magánhangzók nyíltabbá válási folyamata pl.: púr por
- Nem a mai hangalakban használták a szavakat pl.: *üt* = öt; *azuk* = azok; *gyimilcs* = gyümölcs
Bulcsássa (=bocsássa), *szobodochcha* (=szabadítsa), *isa* (=bizony)
- Már vannak ragok (pl.: *halálnék*), de még vannak névutó állapotúak is
- Az illeszkedés törvénye még nem rögzült (pl.: *halálnék, paradicsümben*)
- A maitól eltérően többféle igeidő volt használatos: elbeszélő múlt, összetett múlt, összetett jelen (pl.: *endül* = enni fogsz)
- Határozott névelőként még csak az „az”-t használták
- Kihalt magyar szavak: *isa* (=íme, bizony), *heon* (=csupán, csak)

A második legrégebbi összefüggő szövegemlék egyúttal az első ismert magyar nyelvű vers is. **Az Ómagyar Mária-siralom** 1300 körül keletkezhetett, és a *Sermones* nevű kódexből került elő 1922-ben a belgiumi Leuven könyvtárában. A vers egy latin nyelvű költemény művészi fordítása, a keresztre feszített fiát emberi fájdalommal sirató Szűz Máriáról szól. Műfaja: himnusz, planctus (=siratóének). Máris siratja fiát, Jézust. Ez egy 37 soros vers. Páros rímek, figura etimologica (=töismétlés) illetve alliterációkat találhatunk benne. Nyelvi sajátosságok:

- Szenvedő igealakok: *kinzatul, veretül*
- Kettős hangzók: *sirou*
- Régi magyar szavak: *junhum* (=lelkem)

A kisebb terjedelmű szövegemlékeket kézzel írott könyvek, kódexek követik. A legrégebb magyar nyelvű könyv, a **Jókai-kódex** eredetije 1372-1400 között keletkezhetett, másolata 1448-ból maradt ránk. A könyv Assisi Szent Ferenc életéről, legendáiról szól.

Az első magyar bibliafordítás a XV. századból való ún. **Huszita Biblia**, ami három kódexből áll: a **Bécsi**, a **Müncheni** és az **Apor-kódex**ből. Tamás és Bálint papok fordításai, akik a cseh helyesírás hatására mellékjeleket alkalmaztak.

A **Margit-legenda** (1510) Árpádházi Szent Margit életét mutatja be. A kódexet **Ráskai Lea** másolta le.

- **Glosszák:** Latin szövegbe lapszélre írt értelmező magyar kifejezések. Voltaképpen a magyar szótárak ősei. Legrégibb közülük a **Königsbergi Töredék** (XI. sz. közepe), ami közel 100 megfeleltetést tartalmaz. (Pl.: a latin nyelvű oktatást szolgáló tankönyvekbe beírt magyar szavak)
- **Nyomtatott nyelvelmékek:** Budán az első nyomdát *Hess András* alapította 1471-ben. Az első – részben - magyar nyelvű nyomtatvány csak 1527-ben jelent meg Krakkóban. A korai nyomtatványok közül kiemelkedő fontosságú **Sylvester János Újtestamentuma** (1541, Sárvár), és **Károli Gáspár Szent Bibliája** (1590, Vizsoly)